

DARIUSZ SARZAŁA

Instytut Nauk Pedagogicznych, Uniwersytet
Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
dariusz.sarzala@uwm.edu.pl

Cyberbullying w aspekcie profilaktyki i wychowania

Cyberbullying in terms of prevention and education

STRESZCZENIE

W opracowaniu podjęty został problem dotyczący cyberbullyingu będącego nową formą agresji wśród młodzieży szkolnej, powstałą w wyniku rozwoju technologii cyfrowych. Celem opracowania jest ukazanie specyfiki cyberbullyingu i jego negatywnych skutków oraz przedstawienie możliwości przeciwdziałania temu zjawisku na gruncie profilaktyki i wychowania. Na podstawie przeprowadzonej analizy znaczących publikacji naukowych w obszarze podjętych rozważań wykazano, że zjawisko cyberbullyingu w znacznym stopniu różni się do przemocy tradycyjnej w postaci bullyingu oraz posiada o wiele szerszy zasięg i większą siłę oddziaływania. Wskazano także, że przeciwdziałając zjawisku cyberbullyingu, niezbędne jest przede wszystkim odpowiednie ukierunkowanie i zintensyfikowanie wpływu wychowawczego rodziny oraz uwzględnienie tej problematyki w procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoły, a także podejmowanych oddziaływań o charakterze profilaktycznym adresowanych do dzieci i młodzieży szkolnej.

SŁOWA KLUCZOWE: cyberbullying, młodzież szkolna, profilaktyka, wychowanie, rodzina, szkoła.

SUMMARY

The study addresses the problem of cyberbullying, which is a new form of aggression among schoolchildren resulting from the development of digital technologies. The aim of the study is not only to show the specifi-

city of cyberbullying and its negative effects, but above all to indicate the possibility of counteracting this phenomenon in terms of prevention and education. Based on the analysis of significant scientific publications in the area of the discussed considerations, it was shown that the phenomenon of cyberbullying differs significantly from traditional violence and has a much wider range and greater impact. It was also indicated that in order to counteract the phenomenon of cyberbullying, it is necessary, first of all, to properly target and intensify the educational influence of the family and to take this issue into account in the didactic and educational process of the school and in the preventive activities undertaken, addressed to school children and youth.

KEYWORDS: cyberbullying, school youth, prevention, upbringing, family, school.

Wprowadzenie

Wraz z powstaniem i rozwojem technologii cyfrowych powstała nowa przestrzeń funkcjonowania człowieka, określana cyberprzestrzenią, która rozumiana jest jako otwarta przestrzeń komunikacji elektronicznej stworzona w wyniku powiązań internetowych (Clark, 2010). W związku z tym powstały również nowe możliwości komunikacyjne daleko wykraczające poza dotychczasowe, tradycyjne modele komunikacji oraz twórczości artystycznej, edukacji, aktywności, odpoczynku czy relaksu. Korzystanie z zasobów cyberprzestrzeni jest obecnie konieczne zarówno z uwagi na potrzeby związane z pracą, jak i nauką szkolną. Dlatego obecnie niemal każdy z nas funkcjonuje w świecie technologii cyfrowych w celu zarówno utrzymania lub ustanowienia jakiejś formy kontaktu, jak i edukacji lub aktywności zawodowej.

Funkcjonowanie w cyberprzestrzeni powoduje jednak ze sobą liczne zmiany w obszarze ryzyka i stopnia narażenia zwłaszcza młodych osób na kontakt z treściami o skrajnie zróżnicowanym stopniu wartości (Nobles i in., 2014). Ponadto niewłaściwe korzystanie z technologii cyfrowych prowadzi do występowania wielu negatywnych zjawisk, m.in. takich jak: agresja i przemoc, wywoływanie konfliktów, stosowanie kłamstwa, szerzenie pornografii, manipulacji itp., które można określić jako cyberzagrożenia (Hołyst, 2015; Sarzała, 2009).

Istotnym problemem, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży szkolnej, stało się zwłaszcza zjawisko cyberprzemocy zwanego również cyberbullyingiem. Problematyka ta stanowiąca stosunkowo nowy obszar zainteresowań naukowych budzi wiele dylematów dotyczących głównie kwestii związanych zarówno definiowaniem i diagnozowaniem tego zjawiska, jak i podejmowaniem adekwatnych oddziaływań w obszarze profilaktyki.

W związku z tym cel niniejszego opracowania stanowi ukazanie specyfiki cyberbullyingu oraz jego negatywnych skutków i zaprezentowanie sposobów niwelowania zagrożeń związanych z tym zjawiskiem. W dalszej części opracowania zostaną zatem wskazane możliwości w zakresie zintensyfikowania oddziaływań wychowawczych i profilaktycznych rodziny oraz szkoły w zakresie przeciwdziałania zjawisku cyberbullyingu.

Cyberbullying jako nowa forma agresji i przemocy wśród dzieci młodzieży

Wśród licznych cyberzagrożeń, na jakie narażone są użytkownicy technologii cyfrowych, szczególną uwagę należy zwrócić na nową formę przemocy określaną jako cyberprzemoc lub cyberbullying. Jest to nowa forma prześladowania innych osób (Tokunaga, 2010) stosowana z wykorzystaniem nowoczesnych mediów i technologii m.in. takich jak komunikatory internetowe, fora dyskusyjne, blogi, strony internetowe, wiadomości SMS lub e-maili (Pyżalski, 2014). Istotną rolę w zakresie stosowania cyberprzemocy odgrywa obecnie bardzo zaawansowana technologicznie telefonia komórkowa, która została wyposażona w sprawnie działającą sieć internetową (Sarzała, 2017, 2018).

Cyberprzemoc jest najczęściej określana jako agresywne działanie osoby lub grupy osób wykorzystujących nowoczesne technologie komunikacyjne do wielokrotnego atakowania ofiary, która nie potrafi się obronić, w dłuższym przedziale czasowym (Smith, 2011). Zjawisko to przyjmuje najczęściej taką postać, jak: wyzwiska, groźby poniżanie innych osób w Internecie lub przez telefon, robienie komuś zdjęć lub filmów wideo bez jego zgody i publikowanie ich w sieci internetowej lub wysyłanie innym osobom, ośmieszanie drugiej osoby poprzez pod-

szywanie się pod nią w sieci, włamywanie się do kont internetowych innych użytkowników (zwłaszcza na portalach społecznościowych). W literaturze przedmiotu mamy jednak do czynienia z szerokim konsensusem w zakresie kryteriów definiowania pojęcia cyberprzemocy. Najczęściej wskazuje się jednak na takie kryteria, jak: zamiar wyrządzenia szkody, powtarzanie zachowań w czasie, brak równowagi sił między ofiarą a sprawcą. Należy jednocześnie podkreślić, że zarówno potencjalnymi sprawcami, jak i ofiarami tego rodzaju przemocy są głównie dzieci i młodzież szkolna, ponieważ stanowią bardzo liczną grupę użytkowników intensywnie korzystających z technologii cyfrowych.

W literaturze angielskojęzycznej dotyczącej problematyki cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży stosowny jest głównie termin „cyberbullying”, który powstał od słowa „bully”, oznaczającego „terroryzowanie, nękanie, znęcanie się nad słabszym”. W naukach społecznych terminem bullying określa się negatywne, intencjonalne działania ucznia lub uczniów, cechujące się wielokrotnym atakowaniem innego ucznia w sposób bezpośredni, w dłuższym przedziale czasowym, a osoba atakowana, ze względu na przewagę sprawców (fizyczną lub psychologiczną), nie potrafi się bronić (Olweus, 2011). Termin „bullying”, który oznacza długotrwałe i negatywne działanie uczniów lub grupy uczniów skierowane w stosunku innego ucznia lub grupy uczniów, zmierzające do wykluczenia ofiary z grupy rówieśniczej, określa się też jako mobbing szkolny.

Pojęcie cyberbullyingu oparte zostało zatem na klasycznych kryteriach przemocy rówieśniczej, którymi są: intencjonalność sprawcy, powtarzalność, nierównowaga sił, fakt przynależności sprawcy i ofiary do tej samej grupy społecznej oraz bezpośredniość działań (Dehue, Bolman, Völlink, 2008). Pojęcie cyberbullyingu zastępowane jest również terminami: cyberprzemoc, cybermobbing lub e-mobbing. Cyberbullying obejmuje takie zachowania, jak oczernianie, szykanowanie, tyranizowanie, wyszydzanie, krzywdzenie (innych osób) za pośrednictwem sieci internetowej czy tekstu elektronicznego (Patchin, Hinduja, 2010).

Należy jednocześnie zaznaczyć, że w zachowaniach dzieci i młodzieży o cechach agresji stosunkowo łatwo jest odróżnić sytuacje, w których mamy do czynienia z bullyingiem od innych aktów przemocy rówieśniczej, których nie można zdefiniować w ten sposób. Terminem bullying

nie można zatem nazwać konfliktów między uczniami o wyrównanej sile czy też sytuacji, które są pojedynczymi przypadkami (jedynie pod warunkiem że są szczególnie traumatyczne). Przejawów bullyingu nie stanowią również przypadki przemocy, których celem działania sprawców nie jest skrzywdzenie ofiary.

Natomiast w przypadku przemocy podejmowanej w cyberprzeżyciu (cyberbullyingiem) mogą kierować inne mechanizmy i odmienne reguły niż bullyingiem występującym w kontakcie bezpośrednim. Przemoc tradycyjna w postaci bullyingu posiadała statyczny charakter i można było określić granice jej czasu i miejsca (na przykład przemoc w szkole, w domu). Z kolei cyberbullying nie ogranicza się do określonego miejsca, np. szkoły czy też typowych codziennych aktywności człowieka, lecz może ona wystąpić niemal w dowolnym miejscu i czasie. Sprawca cyberprzemocy jest w stanie dystrybuować upokarzające treści do odbiorców o nieograniczonej liczbie i lokalizacji (Juvonen, Gross, 2008). W celu doświadczenia przez ofiarę wiktyimizacji przesłanych treści (upokarzających ofiarę) agresor nie musi wielokrotnie powtarzać (Vandebosch, Cleemput, 2009). W przypadku cyberbullyingu kluczową rolę odgrywają bowiem najczęściej osoby postronne, które przeglądając tego rodzaju treści, udostępniają je innym użytkownikom bądź komentują w sieci internetowej i bezpośrednich kontaktach interpersonalnych.

W konsekwencji psychospołeczne skutki stosowania w ogólnej cyberbullyingu mają jeszcze bardziej destrukcyjny charakter niż tradycyjna przemoc występująca podczas komunikacji tzw. twarzą w twarz (Schneider, O'Donnell, 2012) i stanowi szczególnie trudne wyzwanie w sferze profilaktyki.

Skala cyberbullyingu i konsekwencje związane z tym zjawiskiem

W literaturze przedmiotu prowadzona jest przede wszystkim dyskusja dotycząca definicji cyberbullyingu rozmiarów tego zjawiska, a także skutków, jakie są z nim związane (Olweus, 2012). Początkowo cyberbullying przejawiał się głównie w formie złośliwych i obraźliwych SMS-ów oraz e-maili. Natomiast obecnie jego zasięg jest o wiele szerszy

i obejmuje pocztę elektroniczną, wiadomości tekstowe przesyłane za pomocą telefonów komórkowych; a także strony internetowe, wpisy na forach dyskusyjnych. Zjawisko to przyjmuje również postać dręczenia i nękania przez komunikaty sieciowe, obelżywe komentarze na czatach, blogach, w biuletynach internetowych czy umieszczanie w sieci internetowej, zdjęć lub filmów wykonanych z zastosowaniem telefonów komórkowych (Sarzała, Piestrzyński, 2015).

Ponadto cyberprzemoc przybiera obecnie coraz większe rozmiary. Badacze zagraniczni szacują, że około 85% adolescentów w wieku 12–13 lat miało już doświadczenia z przemocą w sieci, z czego 10–42% tej populacji doświadczyło wiktyimizacji (Kraft, 2011), a 3–23% było sprawcami przemocy elektronicznej. Wyniki innych badań wskazują, że skala rozpowszechnienia cyberprzemocy wśród młodzieży szkolnej kształtuje się w zakresie od 3% do 40% w zależności od definicji i środka, który jest stosowany (Olweus, 2012).

Zjawisko cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży jest również poważnym problemem w Polsce. Wskazują na to między innymi badania opublikowane przez Państwowy Instytut Badawczy NASK w 2019 r. przeprowadzone na próbie 974 uczniów (Raport z badań „Nastolatki 3.0”, 2019). Wyniki tych badań wskazują, że najczęstszymi negatywnymi zjawiskami w sieci internetowej są: wyzywanie (44,6%), ośmieszanie znajomych (44,3%), poniżanie kogoś ze znajomych (43,3), rozpowszechnianie kompromitujących materiałów na temat swoich znajomych (28,6%), straszenie (25,6%), szantażowanie za pośrednictwem Internetu (19,8%), próby podszywania się innych osób pod ich znajomych (32,1%). Natomiast z żadnym rodzajów przemocy internetowej nie spotkało się tylko 23,5% badanych uczniów. Niepokój budzi jednocześnie fakt, że jedynie 21,9% osób małoletnich objętych badaniami powiadomiło swych rodziców o przypadku cyberbullyingu (Raport z badań „Nastolatki 3.0”, 2019). Uzyskane dane mogą zatem budzić niepokój, gdyż wskazują, że ponad ¼ nieletnich nic nie mówiło swym rodzicom o doświadczanych problemach w sieci internetowej, a niemal 1/3 dzieci uczestniczących w badaniach samotnie borykała się z doświadczanymi przejawami przemocy, nie informując nikogo o stosowanej wobec nich cyberprzemocy.

Problem cyberprzemocy wśród nastolatków potwierdzają także wyniki badań ankietowych przeprowadzonych przez Najwyższą Izbę Kontroli (NIK), w których uczestniczyło 271 nauczycieli, 814 rodziców i 737 uczniów (Informacja o wynikach kontroli NIK, 2017). Badania te wskazują, iż ze zjawiskiem cyberprzemocy spotkało się 39,5% uczniów, 28,8% rodziców oraz 45,4% nauczycieli. Podobnie jak w badaniach NASK niepokojący okazał się fakt, że prawie połowa (48,8%) uczniów biorących udział w tych badaniach stwierdziła, że w sytuacji doświadczenia cyberprzemocy nie zwróciłaby się do nikogo o pomoc.

Sytuacja taka wskazuje, że dzieci (ofiary cyberbullyingu) często są w obliczu doświadczanej przemocy osamotnione i nie dociera do nich świadomość, że osoby dorosłe mogą im pomóc w rozwiązaniu trudnych dla nich sytuacji i uchronić je przed ryzykiem oraz skutkami cyberbullyingu.

Analizując zjawisko cyberbullyingu, należy jednocześnie zwrócić uwagę na jego negatywne skutki. Badacze tej problematyki wskazują, że doświadczanie cyberbullyingu skorelowane jest z wieloma problemami zdrowia psychicznego. Wskazać można zarówno na objawy psychiczne, jak i emocjonalne cyberprzemocy, takie jak: wzrost napięcia emocjonalnego, niezdolność do rozluźnienia, tzw. zamrożony strach, skrywany płacz, wycofanie, skłonność do izolacji, niska samoocena, chroniczny smutek, depresja, natręctwa, zachowania kompulsywne, impulsywność, zmienność nastroju, słaba kontrola emocji. Jako najbardziej charakterystyczne symptomy psychiczne występujące u ofiar przemocy wymieniane są: wzrost agresji wobec otoczenia, zachowania autodestrukcyjne, nieumiejętność nawiązywania kontaktów z rówieśnikami, spadek poczucia kompetencji, nieufność wobec innych, trudności w tworzeniu więzi z innymi. Wymienionym objawom często towarzyszy lęk, depresja, a nawet myśli i próby samobójcze (Szulc, 2018a; 2018b). Wśród konsekwencji cyberbullyingu wymienia się najczęściej obniżony nastrój, depresję, problemy z koncentracją, lęk, poczucie bezradności, zaburzenia psychosomatyczne (Monks i in., 2009).

Należy jednocześnie zaznaczyć, że negatywne skutki cyberbullyingu odnoszą się również do jego sprawców. Zachowanie sprawcy cyberbullyingu koreluje bowiem często z zaangażowaniem w inne zachowania

ryzykowne, np. takimi jak stosowanie substancji psychoaktywnych czy przestępczość. Wielu badaczy tej problematyki zaznacza, że sprawcy cyberprzemocy częściej podejmują przemoc w świecie off-line (Sticca i in., 2013) albo odwrotnie – stosowanie bullyingu w kontakcie bezpośrednim staje się predyktorem cyberbullyingu (Dehue i in., 2012).

Cyberbullying a wychowanie i profilaktyka

W niwelowaniu zagrożeń związanych ze zjawiskiem cyberbullyingu kluczową rolę odgrywają dwa najważniejsze środowiska socjalizacji i wychowania, którymi są rodzina i szkoła (Sarzała, 2007). Istotną kwestią zarówno w przypadku rodziców, jak i nauczycieli jest zbudowanie trwałego zaufania i więzi emocjonalnej z dzieckiem. Należy bowiem pamiętać, że w sytuacji gdy dziecko lub młody człowiek obdarzy osobę dorosłą zaufaniem, to jednocześnie będzie mieć poczucie, że każdy problem może jej powierzyć, nie narażając się na krytykę, karę bądź zlekceważenie ważnego dla niego problemu. Ponadto poczucie zaufania przyczyni się do wykształcenia emocjonalnej więzi, ułatwiającej dziecku zwrócenie się do rodzica lub nauczyciela o pomoc w każdej sytuacji kryzysowej, nie tylko związanej z doświadczaniem skutków cyberbullyingu. Należy pamiętać, że dziecko, które doświadcza cyberbullyingu, nie jest w stanie samo sobie z tym problemem poradzić. Ważna zatem jest czujność, obecność, a przede wszystkim udzielenie wsparcia dziecku ze strony innych osób, a zwłaszcza rodziców i nauczycieli (Szulc, 2018b). Należy jednak pamiętać, że dziecko musi być przekonane, iż osoba dorosła chce mu pomóc i przejawia autentyczne zainteresowanie jego sytuacją emocjonalną, a także może oraz potrafi udzielić skutecznej pomocy.

Warto jednocześnie zaznaczyć, że budowanie zaufania w tym wymiarze nie jest jednak zadaniem łatwym, gdyż wielu rodziców i nauczycieli jest mniej obecnych w sieci internetowej niż ich dzieci i uczniowie. W większości przypadków domenę oddziaływań dorosłych stanowi realna rzeczywistość, a dzieci i młodzież wybierają głównie świat wirtualny. Ponadto wielu rodziców i nauczycieli nie wykazuje właściwego zainteresowania aktywnością dzieci i młodzieży w cyberprzestrzeni. Nie można również zapominać, że współczesna młodzież określana często

terminem „digital natives” (Jędrzejko, Morańska, 2013) bardzo intensywnie funkcjonuje w tych obszarach świata wirtualnego, w których osoby dorosłe (zarówno rodzice, jak i nauczyciele) są tylko gośćmi bądź wizytatorami.

Analizując problem cyberagresji, warto również podkreślić, że niezbędne staje się wykorzystywanie cyberprzestrzeni jako narzędzia wychowawczego poprzez systematyczne i umiejętne inicjowanie odbioru wartościowych treści, a eliminowanie bądź ograniczenie treści negatywnych oraz mało korzystnych z wychowawczego punktu widzenia. Ważne jest ustalanie długości czasu w sieci internetowej; budzenie odpowiedzialności za treści i obrazy, z którymi dziecko ma kontakt; podejmowanie i prowadzenie rozmów odnoszących się do scen i treści, które zawierają nieakceptowane społecznie zachowania, w tym agresywne i przemocowe. Słaba kontrola ze strony rodziców sprzyja bowiem nasileniu wiktyimizacji w sieci internetowej (Ybarra, Mitchell, 2007). Niezbędne jest także utrzymywanie stałego kontaktu z dzieckiem, które permanentnie podejmuje aktywność w sieci internetowej oraz unikanie wykorzystywania mass mediów jako tzw. elektronicznej niani, a także wzbudzanie motywacji dziecka do aktywnego i atrakcyjnego spędzania czasu poza siecią internetową i tworzenia w tym celu właściwych warunków (Nowicka, 2012).

Ważnym zadaniem rodziców jest również kształtowanie właściwych postaw wobec innych użytkowników cyberprzestrzeni, przywiązywanie dużej wagi do kultury zachowania w sieci internetowej i akcentowanie szacunku dla każdego człowieka. Rodzice i nauczyciele powinni jednocześnie pamiętać, iż stanowią dla dziecka wzór zachowań i naśladowania, co sprawia, że muszą szczególną uwagę zwracać na wartości, postawy, jakie w swym codziennym funkcjonowaniu prezentują.

Istotną rolę w przeciwdziałaniu cyberbullyingu może odegrać również szkoła, uwzględniając ten problem w procesie dydaktyczno-wychowawczym i podejmowanych oddziaływaniach profilaktycznych. Ważnym celem oddziaływania w tym obszarze jest kształtowanie świadomości uczniów pozwalającej na zrozumienie istoty i specyfiki różnego rodzaju cyberzagrożeń oraz umiejętności ich przewidywania. Warto poruszać z uczniami nie tylko tematykę dotyczącą cyberprzemocy i jej

konsekwencji, lecz także konstruować programy i podejmować określone przedsięwzięcia w tym zakresie. Wskazane jest również, aby zajęcia z zakresu profilaktyki cyberprzemocy prowadzili głównie pracownicy pedagogiczni szkoły, zwłaszcza wychowawcy podczas godzin wychowawczych, pedagodzy i psychologowie szkolni, a także nauczyciele informatyki. Treści przekazywane w trakcie realizacji tego rodzaju zajęć powinny zawierać np. zagadnienia odnoszące się do zjawiska cyberprzemocy i jej definicji oraz rodzajów oraz zagrożeń, jakie mogą pojawić się podczas korzystania z sieci internetowej, a także skutków cyberprzemocy (m.in. hejtu) oraz obrony przed tym zjawiskiem.

W celu podniesienia skuteczności działań ukierunkowanych na przeciwdziałania cyberagresji wskazane jest, żeby szkoły współpracowały w tym obszarze z innymi instytucjami oraz brały udział w realizacji programów ministerialnych. W podejmowanych działaniach należy także uwzględnić potrzebę przygotowania specjalistycznych form wspomagania ofiar cyberbullyingu (Szulc, 2018a).

W programach edukacyjnych realizowanych zarówno przez szkoły, jak i inne podmioty uczestniczące w procesie wychowania należy przede wszystkim koncentrować się na uświadamianiu dzieciom i młodzieży niebezpieczeństw związanych z korzystaniem z sieci internetowej, motywowaniu osób doświadczających różnego rodzaju przejawów cyberbullyingu do zgłaszania tego faktu oraz przewidywania potencjalnych skutków związanych z tym zjawiskiem. Wyniki badań (Berson i in., 2002) wskazują, że w sytuacji kiedy nauczyciele, rodzice, opiekunowie bądź inne osoby dorosłe podejmują z nastolatkami rozmowy dotyczące konsekwencji cyberprzemocy oraz interesują się korzystaniem przez nich z sieci internetowej, zmniejsza się ich skłonność do podejmowania zachowań o charakterze cyberbullyingu.

Nie można jednocześnie zapominać, że ważną rolę na gruncie tego rodzaju profilaktyki odegrać mogą również szkolenia, warsztaty i kursy e-learningowe dotyczące przejawów cyberprzemocy. Ponadto nie można zapominać o pracy nad podniesieniem kompetencji społecznych uczniów. Istotną rolę w tym przypadku mogą odegrać warsztaty ukierunkowane na kształtowanie umiejętności interpersonalnych oraz empatii u dzieci i młodzieży. Warto jednocześnie podjąć próbę wykorzy-

stania potencjału uczniów w zakresie udzielania skutecznego wsparcia rówieśników doświadczających sytuacji kryzysowych związanych z cyberbullyingiem (Szulc, 2018a). Należy również zaznaczyć, że oddziaływanie w zakresie zapobiegania zjawiska cyberbullyingu powinny obejmować nie tylko dzieci, lecz także odnosić się do rodziców, nauczycieli i innych osób podejmujących działania wychowawcze.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wskazuje, że psychospołeczne skutki stosowania cyberbullyingu niosą ze sobą szereg negatywnych konsekwencji i posiadają jeszcze bardziej destrukcyjny wymiar niż tradycyjna przemoc mająca miejsce w trakcie komunikacji tzw. twarzą w twarz w postaci bullyingu oraz szerszy zasięg i większe oddziaływanie. Przeciwdziałanie temu zjawisku staje się zatem ważnym wyzwaniem dla rodziny i szkoły, które odgrywają najbardziej istotną rolę w procesie wychowania i socjalizacji. Ważnym zadaniem szkoły jest uwzględnienie tej problematyki w procesie dydaktyczno-wychowawczym i podejmowanych oddziaływaniach profilaktycznych. Należy jednocześnie dążyć do tego, aby prowadzone działania profilaktyczne dotyczące cyberprzemocy wchodziły w zakres szeroko rozumianej profilaktyki adresowanej do wszystkich uczniów w określonym wieku, bez względu na stopień występowania w ich przypadku tego zjawiska. W działaniach szkoły ukierunkowanych na przeciwdziałanie cyberprzemocy niezbędne jest zwłaszcza opracowanie adekwatnych programów profilaktycznych i edukacyjnych oraz ich konsekwentna realizacja.

W przypadku rodziców ważne jest zwłaszcza wzbudzenie ich motywacji do prowadzenia większej niż dotychczas aktywności wychowawczej i profilaktycznej ukierunkowanej na monitorowanie nie tylko zjawiska cyberbullyingu, lecz także innych cyberzagrożeń, na jakie narażone są ich dzieci. W celu wzmocnienia wpływów wychowawczych w obszarze kształtowania właściwych postaw dzieci i młodzieży odnoszących się do korzystania z technologii cyfrowanych niezbędne jest przede wszystkim budowanie zaufania i bliskich relacji z dzieckiem. Jest to jednak zadanie trudne wymagające w wielu przypadkach udzielenia rodzicom wsparcia

głównie ze strony podmiotów merytorycznie przygotowanych do tego rodzaju oddziaływań. Ponadto zarówno rodzice, jak i nauczyciele muszą podjąć trud ciągłego kształcenia się w dziedzinie nowych dynamicznie rozwijających się technologii cyfrowych.

Należy również podkreślić, że skuteczne oddziaływania w zakresie zapobiegania cyberprzemocy wymagają jednocześnie zaangażowania poza rodziną i szkołą także wielu innych instytucji i podmiotów zajmujących się tą problematyką, w tym różnego rodzaju organizacji pozarządowych i młodzieżowych.

Podsumowując, warto jednocześnie zaznaczyć, że technologii cyfrowych nie można postrzegać głównie w sposób negatywny i „obwiniać” za zagrożenia będące konsekwencją ich niewłaściwego użytkowania, w tym za zjawisko cyberbullyingu. Potencjalne cybrezagrożenia należy przede wszystkim dogłębnie diagnozować, skutecznie im przeciwdziałać i wykorzystywać szanse, jakie media cyfrowe stwarzają we wszystkich sferach aktywności i rozwoju człowieka.

Bibliografia

- Berson I.R., Berson M.J., Ferron J. (2002). *Emerging risks of violence in the digital age: Lessons for educators from an online study of adolescent girls in the United States*. *Journal of School Violence* 1 (2), s. 51–71, https://doi.org/10.1300/J202v01n02_04 (dostęp: 24.05.2021)
- Clark D. *Characterizing cyberspace: past, present and future MIT CSAILVersion 1.2 of March 12*, <http://ecir.mit.edu/index.php/research/working-papers/112-characterizing-cyberspace-past-present-and-future> (dostęp: 20.06.2021)
- Dehue F., Bolman C., Völlink T., Pouwelse M. (2012). *Cyberbullying and traditional bullying in relation with adolescents' perception of parenting*. *Journal of CyberTherapy & Rehabilitation* 5 (1), s. 25–34, <https://www.researchgate.net/publication/233919272> (dostęp: 22.06.2021)
- Dehue F., Bolman C., Völlink T. (2008). *Cyberbullying: youngsters' experiences and parental*. *Cyberpsychology & Behavior* 11 (2), s. 217–223, <https://doi.org/10.1089/cpb.2007.0008> (dostęp: 14.06.2021)
- Hołyst B. (2015). *Cyberstalking jako forma cyberprzemocy*. *Ius Novum* 5, s. 104–129
- Informacja o wynikach kontroli NIK: Zapobieganie i przeciwdziałanie cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży*. Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2017, <https://www.nik.gov.pl/> (dostęp: 19.06.2021)
- Jędrzejko M., Morańska D. (2013). *Pułapki współczesności. Cz. 1. Cyfrowi tułbylcy: socjopedagogiczne aspekty nowych technologii cyfrowych = Digital natives: social and behavioral aspects of new digital technologie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR
- Juvonen J., Gross E.F. (2008). *Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace*. *Journal of School Health* 78 (9), s. 496–505, <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2008.00335.x> (dostęp: 15.05.2021)
- Kraft E. *Online Bystanders: Are They the Key to Preventing Cyberbullying*, http://www.elementalethics.com/files/Ellen_Kraft_PhD.pdf (dostęp: 02.06.2021)
- Monks C., Smith P.K., Naylor P., Barter C., Ireland J., Coyne I. (2009). *Bullying in different contexts: Commonalities, differences and the role of theory*. *Aggression and Violent Behavior* 14, s. 146–156, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.01.004> (dostęp: 20.07.2021)
- Nobles M.R., Reynolds B.W., Talbot K., Fisher B.S. (2014). *Protection Against Pursuit: A Conceptual and Empirical Comparison of Cyberstalking and Stal-*

- king Victimization Among a National Sample*. *Justice Quarterly* 31(6), s. 98–61014, <https://doi.org/10.1080/07418825.2012.723030> (dostęp: 10.05.2021)
- Nowicka E. (2012). *Edukacja medialna i osobowość a wychowanie dzieci i młodzieży*. W: T. Lewowiecki, B. Siemieniecki (red.), *Cyberprzestrzeń i edukacja*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 174–178
- Olweus D. (2012). *Cyberbullying: An Overrated Phenomenon?* *European Journal of Developmental Psychology* 9 (5), s. 520–538, <https://doi.org/10.1080/17405629.2012.682358> (dostęp: 14.05.2021)
- Olweus D. (2007). *Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?* Warszawa: Agencja Wydawnicza „Jacek Santorski & Co”
- Patchin W.J., Hinduja S. (2010). *Traditional and nontraditional bullying among youth: a test of general strain theory*. *Young & Society* 43(2), s. 727–775, <https://doi.org/10.1177/0044118X10366951> (dostęp: 28.05.2021)
- Pyżalski J. (2014). *Polscy nauczyciele i uczniowie a agresja elektroniczna – zarys teoretyczny i najnowsze wyniki badań*. W: M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.), *Człowiek i uzależnienia*, Pułtusk–Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra JR, s. 117–140
- Raport z badań „Nastolatki 3.0” NASK Państwowy Instytut Badawczy* (2019). Warszawa, <https://www.nask.pl/pl/raporty/raporty/2593,raport-z-badan-quotnastolatki-30quot-2019.html> (dostęp: 29.06.2021)
- Sarzała D., Piestrzyński W. (2015). *Młodzież i dzieci w cyberprzestrzeni a zagrożenia w sferze socjalizacji*. *Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne* 1 (2), s. 145–158.
- Sarzała D. (2007). *Przekaz medialny jako problem pedagogiczny*. W: B. Siemieniecki (red.) *Manipulacja – Media – Edukacja*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 240–244
- Sarzała D. (2009). *Problem agresji i przemocy w multimediami elektronicznych – aspekty psychologiczne i etyczne*. W: J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.), *Cyberświat – możliwości i zagrożenia*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 243–273
- Sarzała D. (2017). *Fonoholizm wśród młodzieży szkolnej jako nowa forma zachowań ryzykownych*. *Kultura i Wychowanie* 12 (2), s. 131–146, <https://doi.org/10.25312/2083-2923.12/2017> (dostęp: 03.05.2021)
- Schneider S.K., O'Donnell L., Stueve A. (2012). *Coulter RWS. Cyberbullying, School Bullying, and Psychological Distress: A Regional Census of High School Students*. *American Journal of Public Health* 102 (1), s. 171–177, <https://doi.org/10.2105/AJPH.2011.300308> (dostęp: 21.05.2021)

- Smith P.K. (2011). *Bullying in schools: Thirty years of research*. W: C.P. Monks, L. Coyne (red.), *Bullying in different contexts* Cambridge: Cambridge University Press, s. 36–60
- Sticca F., Ruggieri S., Alsaker F., Perren. S. (2013). *Longitudinal Risk Factors for Cyberbullying in Adolescence*. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 23 (1), s. 52–67, <https://doi.org/10.1002/casp.2136> (dostęp: 11.05.2021)
- Szulc M. (2018a). *Sposoby radzenia sobie ze stresem i umiejscowienie poczucia kontroli u ofiar cyberprzemocy*. *Pomeranian Journal of Life Science* 64 (3), s. 81–87
- Szulc M. (2018b). *Psychologiczne uwarunkowania, konsekwencje i przeciwdziałanie zjawisku cyberprzemocy*. *Wychowanie na co Dzień* 5–6, s. 3–9
- Tokunaga R.S. (2010). *Following, You home from school: a critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization*. *Computers in Human Behavior* 26 (3), s. 277–287, <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014> (dostęp: 22.06.2021)
- Twyman K., Saylor C., Taylor L.A., Comeaux C. (2010). *Comparing children and adolescents engaged in cyberbullying to matched peers*. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking* 13 (2), s. 195–199, <https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0137> (dostęp: 20.05.2021)
- Vandebosch H., Cleemput V.K. (2009). *Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims*. *New Media Society* 11 (8), s. 1349–1371, <https://doi.org/10.1177/1461444809341263> (dostęp: 23.05.2021)
- Ybarra M., Mitchell K.J. (2007). *Prevalence and frequency of Inter-net harassment instigation: Implications for adolescent health*. *Journal of Adolescent Health* 41 (2), s. 189–95, <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2007.03.005> (dostęp: 25.06.2021)

